

**Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának:
A csatlakozási folyamat javítása – hiteles uniós perspektíva a Nyugat-Balkán számára**

(COM(2020) 57 final)

A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: A Nyugat-Balkánra vonatkozó gazdaságélénkítési és beruházási terv

(COM(2020) 641 final)

A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: 2020. évi közlemény az EU bővítési politikájáról

(COM(2020) 660 final)

(2021/C 220/14)

Előadó: **Andrej ZORKO**

Társelőadó: **Ionuț SIBIAN**

Felkérés:	Európai Bizottság, 2020.11.11.
Jogalap:	az Európai Unió működéséről szóló szerződés 304. cikke
Illetékes szekció:	„Külkapcsolatok” szekció
Elfogadás a szekcióülésen:	2021.3.3.
Elfogadás a plenáris ülésen:	2021.3.24.
Plenáris ülés száma:	559.
A szavazás eredménye:	
(mellette/ellene/tartózkodott)	243/1/10

1. Következtetések és ajánlások

1.1. Az EGSZB üdvözlöi a 2020-ban az Európai Unió (EU) nyugat-balkáni bővítésével kapcsolatban elfogadott európai bizottsági közleményeket⁽¹⁾, és egyetért azzal, hogy a nyugat-balkáni partnerek uniós integrációja geostratégiai beruházást jelent az egész kontinens békéjébe, stabilitásába, biztonságába és gazdasági növekedésébe.

1.2. Az EGSZB egyetért a zágrábi csúcstalálkozó következtetéseivel⁽²⁾. Ezen a találkozón az EU vezetői megerősítették, hogy az EU eltökélten meg kívánja erősíteni a térséggel való együttműködését, és üdvözlöttek, hogy a nyugat-balkáni partnerek elkötelezettek a szükséges reformok alapos és határozott végrehajtása iránt. A Nyugat-Balkán Európa szerves részét képezi, és geostratégiai prioritást jelent az EU számára.

⁽¹⁾ COM(2020) 57 final (2020.2.5.) A csatlakozási folyamat javítása – hiteles uniós perspektíva a Nyugat-Balkán számára; COM(2020) 641 final (2020.10.6.) A Nyugat-Balkánra vonatkozó gazdaságélénkítési és beruházási terv; COM(2020) 660 final {SWD(2020) 350 final} – {SWD(2020) 351 final} – {SWD(2020) 352 final} – {SWD(2020) 353 final} – {SWD(2020) 354 final} – {SWD(2020) 355 final} – {SWD(2020) 356 final} (2020.10.6.) 2020. évi közlemény az EU bővítési politikájáról.

⁽²⁾ Zágrábi nyilatkozat, 2020. május 6.

1.3. Az EGSZB meg van győződve arról, hogy a nemcsak politikai, hanem gazdasági területeket is érintő közös kihívások és problémák kezelése során a szociális partnereknek és más civil társadalmi szervezeteknek ⁽³⁾ nagyobb szerepet kell játszaniuk, és aktívabban részt kell venniük a teljes bővítési folyamatban is. Az Európai Bizottságnak egyértelműbben meg kell határoznia a „legfontosabb érdekelt felek” fogalmát. Végső soron a szervezett civil társadalom jelenti a hidat a politika és az emberek között, és segít nyomon követni, hogy valóban megvalósulnak-e a gyakorlatban olyan alapelvek, mint a szólásszabadság, a jogállamiság, a média függetlensége, az egyenlő bánásmód és a korrupció elleni küzdelem.

1.4. Az EGSZB üdvözlí az Európai Bizottság által 2020-ban elfogadott felülvizsgált bővítési módszertant ⁽⁴⁾. Mivel a felülvizsgálat célja a folyamat hitelesebbé, kiszámíthatóbbá és politikaibbá tétele volt, az Európai Bizottságnak azonnal végre kell hajtania Albánia és Észak-Macedónia vonatkozásában, amint a Tanács elfogadja tárgyalási kereteit. Mielőbb tisztázni kell továbbá, hogy miként igazítható ki a folyamat Montenegró és Szerbia esetében, amelyek már jelezték, hogy készek azt elfogadni.

1.5. Az EGSZB üdvözlí, hogy a tárgyalási fejezeteket tematikus csoportokba rendezik, és hogy minden egyes fejezetről egyszerre nyitják meg a tárgyalásokat. A szigorú feltételek kézzelfogható alkalmazása megkönnyíti az uniós tagjelölt országok számára a reformok útján való előrehaladást. Az EGSZB különösképpen elégedett az „Alapvető jogok” fejezet fontosságának hangsúlyozásával és azzal a ténnyel is, hogy az e területen elért haladás határozza meg a tárgyalások általános ütemét.

1.6. Az EGSZB üdvözlí a csatlakozási folyamat megerősítésére irányuló európai bizottsági javaslatokat és azt, hogy a Tanács zöld utat adott az Albániával és Észak-Macedóniával folytatandó csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez ⁽⁵⁾. Ugyanakkor sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy a folyamatot ismét blokkolták, és arra kéri az EU-t, hogy hiteles partnerként lépjen fel, és mihamarabb szüntesse meg azokat az akadályokat, amelyek gátolják a tárgyalások megkezdését.

1.7. Az EGSZB értékeli azt, ahogyan az Európai Bizottság kiemelt jelentőséget tulajdonít az összes érdekelt fél közötti bizalom kiépítésének, valamint gondoskodik arról, hogy a csatlakozási folyamat a kölcsönös bizalmon és egyértelmű, közös kötelezettségvállalásokon alapuljon, mivel az így tud mindkét fél szemében ismét hitelessé válni, és így lehet a benne rejlő lehetőségeket teljeskörűen megvalósítani.

1.8. Tekintettel arra, hogy a tagállamok nehézségekbe ütköznek a bővítéssel kapcsolatos egyhangú döntéshozatal során, az EGSZB úgy véli, hogy a Tanácsnak ismét foglalkoznia kell a minősített többségi szavazás bevezetésének lehetőségével, legalábbis az uniós csatlakozási folyamat valamennyi köztes szakaszában ⁽⁶⁾. Ez – az új módszertan célkitűzésének megfelelően – erőteljes politikai szerepet biztosítana a tagállamoknak, ugyanakkor megakadályozná a tagállamokat abban is, hogy meghiúsítsák az éppen zajló folyamatot, márpedig jelenleg pontosan ez veszélyezteti a bővítés iránti bizalmat és gyengítheti a szakpolitika átalakító erejét.

1.9. A bővítés iránti bizalom helyreállítása és az EU régióbeli természetes szövetségeseivel való kapcsolattartási módjainak a megerősítése tekintetében az EGSZB meggyőződése az, hogy az EU-nak lehetővé kell tennie a nyugat-balkáni politikai vezetők és állampolgárok számára, hogy konzultatív alapon csatlakozzanak az Európa jövőjéről szóló konferencia kapcsán folytatott tevékenységekhez és vitákhoz. Ezáltal az EU a 2000-es évek elején működő Európai Konventtel kapcsolatos eljárás precedensére alapozna ⁽⁷⁾.

⁽³⁾ Az EGSZB bevett terminológiájának megfelelően a „civil társadalom” és a „civil társadalmi szervezetek” fogalma ebben a véleményben magában foglalja a szociális partnereket (azaz a munkaadókat és a szakszervezeteket) és minden más nem állami szereplőt (lásd az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság *A nyugat-balkáni országok gazdasági és társadalmi kohéziója, illetve európai integrációja – kihívások és prioritások* című véleményét (HL C 262., 2018.7.25., 15. o.).

⁽⁴⁾ COM(2020) 57 final (2020.2.5.).

⁽⁵⁾ A Tanács következtetése a bővítésről, valamint a stabilizációs és társulási folyamatról – az Észak-macedón Köztársaság és az Albán Köztársaság, 2020.3.25.

⁽⁶⁾ Cvijic, Srdjan, Kirchner, Marie Jelenka, Kirova, Iskra és Nechev, Zoran (2019), *From enlargement to the unification of Europe: Why the European Union needs a Directorate General Europe for future Members and Association Countries*, Open Society Foundations.

⁽⁷⁾ Stratulat, Corina és Lazarević, Milena (2020), *The Conference on the Future of Europe: Is the EU still serious about the Balkans?*, EPC Discussion Paper, Brüsszel: Európai Politikai Központ.

1.10. Az EGSZB-nek szilárd meggyőződése, hogy az EU-nak be kell ruháznia a horizontális civil társadalmi struktúrák fejlesztésébe is, azáltal, hogy a nyugat-balkáni szociális partnereknek és civil szervezeteknek szaktudást, technikai támogatást, valamint regionális és nemzetközi hálózatépítési lehetőségeket biztosít, nem utolsósorban annak biztosítása érdekében, hogy azok aktívabb szerepet játszhassanak a bővítési folyamatban. A nyugat-balkáni politikai elit átláthatóságának és elszámoltathatóságának ellenőrzése érdekében az EU-nak rendszeresen „árnyékjelentéseket” kell készíttetnie a demokrácia helyzetéről a régió civil szervezeteivel⁽⁸⁾.

1.11. Az EGSZB hangsúlyozza, hogy az uniós és a nemzeti finanszírozás prioritásai között fenn kell tartani a civil szervezetek nemzeti kapacitásának kiépítését és a regionális együttműködés megkönnyítését, valamint a szakértelem cseréjét. Ezenkívül a szociális partnerek és más civil szervezetek közötti kölcsönös elismerés és együttműködés elengedhetetlen a reformmenetrend kapcsán a régióban felmerülő kihívások megoldása és az EU bővítési folyamatának előrehaladása szempontjából.

1.12. Az EGSZB értékelése szerint ahhoz, hogy a nyugat-balkáni partnerek csillapítani tudják a világjárvány okozta sokkot, és újraindítsák az EU-val való gazdasági és társadalmi konvergenciát, az EU támogatásának nagyvonalúnak kell lennie, és túl kell mutatnia az uniós programokhoz való hozzáféréseken. Az Európai Strukturális és Beruházási Alapok nyugat-balkáni partnerek előtt (például az infrastrukturális projektek támogatása érdekében) történő fokozatos megnyitása, az EU pénzügyi stabilitási mechanizmusainak kiterjesztése, a közös agrárpolitikában való részvétel lehetővé tétele a régió számára vagy a cirkulációs migráció elősegítése egytől-egyig komoly megfontolást igénylő elképzelések⁽⁹⁾.

1.13. Az EGSZB üdvözli az európai zöld megállapodást⁽¹⁰⁾, amely a Nyugat-Balkánra vonatkozóan konkrét célkitűzéseket tartalmaz, valamint *A Nyugat-Balkánra vonatkozó gazdaságélénkítési és beruházási terv című dokumentumhoz csatolt, a Nyugat-Balkánra vonatkozó zöld menetrend végrehajtására vonatkozó iránymutatásokat*⁽¹¹⁾. Arra kéri a régióbeli partnereket, hogy működjenek együtt az EU-val zöld politikák 2030-ig történő elfogadásában és a klímasemlegesség 2050-ig történő elérésében.

1.14. Az EGSZB azt szeretné, hogy a következő országjelentések egyértelmű struktúra szerint épüljenek fel annak figyelemmel kísérése tekintetében, hogy a nyugat-balkáni kormányok miként kezelik a civil társadalmat. Ez a vizsgálat nyújt majd alapot ahhoz, hogy olyan politikai válaszokkal lehessen szolgálni, amelyek értelmében a visszalépés következményekkel, az előrelépés viszont konkrét előnyökkel jár. Ez végső soron megerősíti a Nyugat-Balkán felé irányuló bővítési politika hitelességét és átalakító erejét.

1.15. Az EGSZB ismét arra kéri az uniós intézményeket és a nyugat-balkáni kormányokat, hogy gondoskodjanak a szociális partnerek általános kapacitásainak megerősítéséről, ugyanakkor teljes mértékben szavatolják függetlenségüket. A működőképes szociális párbeszédnek az uniós csatlakozási tárgyalások fontos elemét kell képeznie. Az EGSZB hangsúlyozza, hogy valamennyi vonatkozó jogalkotási javaslatról, illetve a stratégiai dokumentumok kidolgozásának minden szakaszában rendszeresebben és időben konzultálni kell a szociális partnerekkel⁽¹²⁾.

1.16. Az EGSZB azt kéri, hogy közvetlenül a rendszeres EU–Nyugat-Balkán csúcstalálkozók előtt vagy azok kísérő rendezvényeként szervezzenek magas szintű civil társadalmi konferenciákat vagy fórumokat annak érdekében, hogy a civil társadalom is kifejtthesse észrevételeit a csúcstalálkozókra tárgyalat témákkal kapcsolatban⁽¹³⁾. Az ilyen konzultációk elengedhetetlenek ahhoz, hogy objektív, alulról felfelé történő módon nyomon lehessen követni a tárgyalási folyamat előrehaladását. Az EGSZB szerepet játszhatna ezeken a rendezvényeken.

⁽⁸⁾ Stratulat és mtsai. (2019), idézett mű, 113. o.

⁽⁹⁾ Stratulat és Lazarević (2019), idézett mű.

⁽¹⁰⁾ COM(2019) 640 final (2019.12.11.) Az európai zöld megállapodás.

⁽¹¹⁾ SWD(2020) 223 final {COM(2020) 641 final} (2020.10.6.) A Nyugat-Balkánra vonatkozó gazdaságélénkítési és beruházási terv című dokumentumhoz csatolt, a Nyugat-Balkánra vonatkozó zöld menetrend végrehajtására vonatkozó iránymutatások.

⁽¹²⁾ A 7. nyugat-balkáni civil társadalmi fórum zárónyilatkozata – 2019. április 16–17., Tirana, Albánia.

⁽¹³⁾ A Nyugat-balkáni gazdasági és társadalmi kohézióról szóló magas szintű konferencia következtetési – 2018. május 15., Szófia, Bulgária.

1.17. Az EGSZB ismét hangsúlyozza azokat az ajánlásokat, amelyeket a „Külkapcsolatok” (REX) szekciója fogalmazott meg a 2020. május 6-i EU–Nyugat-Balkán csúcstalálkozóhoz való hozzájárulásként⁽¹⁴⁾, illetve utal a 2020. szeptember 18-án elfogadott, *A civil társadalom hozzájárulása a Nyugat-Balkán zöld menetrendjéhez és fenntartható fejlődéséhez az uniós csatlakozási folyamat részeként* című közelmúltbeli véleményére⁽¹⁵⁾ ⁽¹⁶⁾.

1.18. Az EGSZB arra kéri az EU Tanácsának soros portugál elnökségét és különösen a soron következő szlovén elnökséget, hogy a Nyugat-Balkánnal kapcsolatos bővítési politikát tartsa kiemelt helyen az EU 2021. évi napirendjében.

2. Fontos az EU Nyugat-Balkán felé történő bővítése

2.1. A hiteles csatlakozási perspektíva a régió – amely ironikus módon eleve egy földrajzi enklávé az EU-n belül, hiszen tagállamok veszik körül – átalakulásának fő ösztönzője és hajtóereje, amely erősíti kollektív biztonságunkat és jólétünket. Kulcsfontosságú eszköz a demokrácia, a jogállamiság és az alapvető jogok tiszteletben tartásának előmozdításához, amelyek a gazdasági integráció fő hajtóerejét, valamint a regionális megbékélés és stabilitás megszilárdításának nélkülözhetetlen alapját jelentik.

2.2. E politika fenntartása és javítása épp ezért elengedhetetlen az EU hitelessége, sikere, valamint a régióban és azon túl érvényesítendő uniós befolyás szempontjából – különösen a kielezett geopolitikai verseny idején. Ha az EU prioritási listáján lejjebb helyezzzük a bővítést, vagy ha a folyamat lelassul, más olyan szereplők, amelyek rendszerint nem osztoznak az EU demokratikus törekvéseiben, nevezetesen Oroszország és Kína, könnyebben tevékenykedhetnek a Balkánon, és közeledhetnek Szerbia, Montenegró és Bosznia-Hercegovina, illetve más országok felé, amint az a jelenlegi világjárvány idején is bebizonyosodott. A szóban forgó külföldi hatalmak megghiúsíthatják a kontinens biztonságának garantálása érdekében tett uniós erőfeszítéseket.

2.3. Korunk olyan kihívásai, mint a globalizáció, az előregedő társadalmak, a migráció, az éghajlatváltozás, a társadalmi egyenlőtlenségek, a terrorizmus, a radikalizálódás, a szervezett bűnözés, a kibertámadások és a Covid19, mind azt bizonyítják, hogy az EU-nak és a Nyugat-Balkán térségének nemcsak az érdekei hasonlóak, hanem egyre inkább a problémái is. Stratégiai, politikai és gazdasági értelemben tehát az EU és a Nyugat-Balkán egy hajóban evez. Ez az egymásrautaltság közös cselekvésre késztet, ha a cél a mai összetett és kiszámíthatatlan világban való sikeres boldogulás⁽¹⁷⁾.

3. Az EU ereje a hitelességében rejlik

3.1. Egy 2020-ban elvégzett Ipsos-közzvéleménykutatás⁽¹⁸⁾ szerint a régió közvéleménye továbbra is elsöprő mértékben támogatja az EU-tagságot (átlagosan 82,5 %). Valószínű, hogy a nyugat-balkáni országokban élő emberek azért támogatják továbbra is az uniós integrációt, mert úgy látják, hogy ez lehetőséget kínál országaik kormányzásának és gazdasági teljesítményének régóta szükséges megváltoztatására. Az emberek pozitívan értékelik az EU szerepét a nemzetpolitikai (39,7 %) és a gazdasági (40,3 %) reformokban. Sőt az is elképzelhető, hogy a nyugat-balkáni közvélemény az EU-t a szabad munkavállalással és utazással, emellett pedig a békével és a biztonsággal azonosítja.

3.2. Az EGSZB elégedettségének ad hangot azzal kapcsolatban, hogy az EU példátlan szolidaritást tanúsított a Nyugat-Balkán felé a Covid19-világjárvány idején, többek között azáltal, hogy hozzáférést biztosított a régió országai számára olyan uniós eszközökhöz és platformokhoz – lehetővé téve számukra az ezekben való részvételt –, amelyek általában csak uniós tagállamok előtt állnak nyitva (ilyen például az Egészségügyi Biztonsági Bizottság, az Európai Gyógyszerügynökség (EMA) és a közös közbeszerzési megállapodás). Reméli, hogy a világjárványt követő időszakban is bevonják majd ezeket az országokat az uniós szakpolitikákba és eszközökbe. Az EGSZB ugyanakkor aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy az EU nem képes biztosítani a Nyugat-Balkán számára a sürgősen szükséges Covid19-oltóanyagokat, ami negatív hatással lehet arra, hogy milyen kép alakul ki az EU-ról a régió közvéleményében.

⁽¹⁴⁾ Az EGSZB hozzájárulása a 2020. május 6-i EU–Nyugat-Balkán csúcstalálkozóhoz (közvetéve 2020. április 28-án).

⁽¹⁵⁾ HL C 429., 2020.12.11., 114. o.

⁽¹⁶⁾ Lásd még az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság következő véleményeit: *A nyugat-balkáni országok gazdasági és társadalmi kohéziója, illetve európai integrációja – kihívások és prioritások* (HL C 262., 2018.7.25., 15. o.) és *Javaslat európai parlamenti és tanácsi rendeletre az Előcsatlakozási Támogatási Eszköz (IPA III) létrehozásáról* (IPA III) (HL C 110., 2019.3.22., 156. o.).

⁽¹⁷⁾ Stratulat és mtsai (2019), idézett mű.

⁽¹⁸⁾ Az Európai Balkáni Alap megbízásából 2020 októberében a Balkán európai jelenlétével foglalkozó szakpolitikai tanácsadó csoport (BiEPAG) számára a régió mind a hat országában készített felmérés, amely legalább 1000, telefonos és online interjúk útján megkeresett, 18 év feletti válaszadóból álló országos reprezentatív mintára alapult.

3.3. Az említett Ipsos-felmérés (2020) szerint azonban a régió válaszadóinak 52,1 %-a elégedetlen országa uniós csatlakozás felé történő előrehaladásával és különösen a folyamat lassúságával. A Nyugat-Balkánon egyre több polgár gondolja úgy, hogy országa soha nem fog csatlakozni az EU-hoz, és aggasztja, hogy „az EU nem akar bennünket”. Bosznia és Hercegovinában a válaszadók több mint 44,9 %-a, Szerbiában 42 %-a, Észak-Macedóniában 40,5 %-a, Albániában pedig 36,8 %-a arra számít, hogy országa csak 2040 után, vagy akár soha nem lesz uniós tagállam⁽¹⁹⁾. Ez arra utal, hogy a régióban az EU jelenleg magas szintű lakossági támogatottsága valószínűleg csak addig tartható fenn, amíg a csatlakozási kilátások hitelesnek bizonyulnak. Lassan végéhez közeledik az az idő, amíg az EU egyértelműnek veheti az Európa-párti hangulatot a nyugat-balkáni partnerek részéről.

3.4. Az EGSZB rámutat arra, hogy az Európai Parlament politikai pártjai, az uniós tagállamok kormányai és az uniós intézmények sokféle álláspontja nem mindig igazodik egymáshoz, és ez következtelen és zavaros üzeneteket küldhet a régióknak. Az EGSZB meg van győződve arról, hogy nagyobb belső kohézióra van szükség a tagállamokban a bővítési politika kialakításában részt vevő különböző szereplők között, hogy egyetlen, egységes véleményt képviselhessenek.

3.5. Az olyan uniós intézményeknek, mint az Európai Bizottság és az Európai Parlament (EP), megfelelőbben kell kommunikálniuk, és szorosabban együtt kell működniük a tagállamokkal az elért eredmények értékelése és a nyugat-balkáni partnereknek nyújtott segítség és stratégia kidolgozása során. Az Európai Bizottságnak szorosabb kétoldalú kapcsolatokat kell kialakítania a tagállamokkal, például találkozókat szervezve a külügyminisztériumokkal és a nemzeti parlamentekkel a bővítés megvitatása céljából, és jobban össze kell hangolnia a munkáját más uniós szintű és regionális szereplőkkel (például az Európai Külügyi Szolgálattal, a Tanáccsal, az EP-vel, az EGSZB-vel, a Régiók Bizottságával és a Regionális Együttműködési Tanáccsal), valamint a civil társadalommal. Az EP-nek továbbá ösztönöznie kell az EU-n belüli nemzeti parlamentekkel és az ezek körében folytatott együttműködés javítását a Nyugat-Balkán európaivá válásának elősegítése érdekében⁽²⁰⁾.

3.6. Az EGSZB egyetért az Európai Bizottság azon következtetésével⁽²¹⁾, hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetni a folyamat politikai jellegére, és biztosítani kell a magas szintű irányítást és az együttműködést az uniós tagállamok részéről. Az EGSZB hangsúlyozza továbbá, hogy elengedhetetlen, hogy a szóban forgó erősebb politikai iránymutatás és együttműködés konstruktív és előnyös legyen, valamint hogy rendkívül fontos a hatékony segítségnyújtás.

3.7. Az EGSZB-nek meggyőződése, hogy a nyugat-balkáni bővítési folyamat iránti uniós támogatásnak és elkötelezettségnek határozottnak és láthatónak kell lennie. Mindenekelőtt biztosítani kell, hogy megfelelően köztegyék a végrehajtott reformok eredményeit, és hogy e reformok következtében javuljon az emberek életminősége.

3.8. Az Európai Bizottságnak fokoznia és diverzifikálnia kell a bővítéssel kapcsolatos kommunikációs erőfeszítéseit az uniós tagállamokban és a régióban a helyi irodák és küldöttségek útján, illetve a helyi érdekelt feleket és szociális partnereket is bevonó kezdeményezések révén is. A nyugat-balkáni partnerek nagyfokú uniós támogatásáról, valamint az európai integráció költségeiről és előnyeiről szóló megbízható kommunikáció általában attól is függ, hogy a régióban működik-e szabad és életképes média. Ezért az Európai Bizottságnak ragaszkodnia kell ahhoz, hogy a nyugat-balkáni partnerek tiszteltben tartsák a média szabadságát, és be kell ruházni az ágazat fejlesztésébe és fenntarthatóságába.

4. A régió demokratikus konszolidációja nem lehet kérdés

4.1. Az Ipsos közvélemény-kutatásából (2020) az derül ki, hogy az emberek elégedetlenségének középpontjában a nemzeti politikusok és intézmények állnak. A régió minden részét képviselő válaszadók kétségbe vonják, hogy vezetőik valóban elkötelezettek-e az EU integrációs menetrendje mellett, és kritikával illetik korrupciós és működésképtelen állami intézményeiket⁽²²⁾.

⁽¹⁹⁾ Stratulat, Corina, Kmezić, Marko, Tzifakis, Nikolaos, Bonomi, Matteo és Nechev, Zoran (2020), *Between a rock and a hard place: Public opinion on integration in the Western Balkans*, a Balkán európai jelenlétével foglalkozó szakpolitikai tanácsadó csoport (BiEPAG).

⁽²⁰⁾ Balfour, Rosa és Stratulat, Corina (2015) (szerk.), *EU member states and enlargement towards the Balkans*, EPC Issue Paper, 79. szám, Brüsszel: Európai Politikai Központ, 234. o.

⁽²¹⁾ COM(2018) 65 final (2018.2.6.), *Hiteles bővítési perspektíva a Nyugat-Balkánra vonatkozóan és fokozott uniós szerepvállalás a Nyugat-Balkánnal*.

⁽²²⁾ Stratulat és mtsai (2020), idézett mű, 5. o.

4.2. Láthatólag sem a demokratikus alkotmányok elfogadásával, sem az EU szigorú demokratikus feltételrendszerével nem sikerült felülkerekedni a Nyugat-Balkánon jellemző informális hatalmi struktúrákon, a foglyul ejtett államokon és a protekciókon, hanem az utóbbiak inkább megszilárdultak az előzőeknek köszönhetően⁽²³⁾. A gyenge demokratikus intézmények és az autoriter nyugat-balkáni vezetők térnyerése csökkentheti ezekben az országokban a jogállamiság normáit, az igazságszolgáltatás függetlenségét és a média szabadságát.

4.3. Az EU-nak nem szabad engedményeket tennie a régió politikusai felé, akik egyértelműen semmibe veszik a demokrácia iránti elkötelezettségüket. A régióval kapcsolatos 2018. évi európai bizottsági stratégiában⁽²⁴⁾ emlegetett „foglyul ejtett állam” bírálata, illetve a különböző országokra vonatkozó éves jelentésekben szereplő kritikák sokat vesztenek a jelentőségükből, ha az uniós tisztviselők vagy a Nyugat-Balkánra utazó tagállami politikusok nem mondják ugyanezt⁽²⁵⁾. Ha a demokratikus vívmányok nincsenek hatással a hatalmi monopóliumokra, a pártszerveződésre és a versenyre vagy az informális gyakorlatokra, akkor a nyugat-balkáni politikusok nemigen foglalkoznak az európai demokratikus követelményekkel, hiszen éppen azok figyelmen kívül hagyása tartja fenn a hatalmukat.

4.4. Nagymértékben megerősödne azoknak az erőfeszítéseknek a hatása, amelyeket a csatlakozási folyamat révén az uniós intézmények tesznek a nyugat-balkáni demokrácia minőségének javítására, ha a jelenlegi tagállamokban zajló demokratikus reformokat megvitatnák az uniós tagjelöltekkel, és együtt foglalkoznának ezekkel a kérdésekkel. A nyugat-balkáni tagjelöltek esetében alkalmazott sokéves szigorú demokratikus feltételrendszer rengeteg tudást és gyakorlati tapasztalatot adott azzal kapcsolatban, hogy mi segíti és mi nem segíti elő a belső kormányzási reformok elindítását. A nyugat-balkáni partnerek ezzel hozzájárulhatnak az EU által a jogállamiság, a médiaszabadság és a civil társadalom védelméről folytatott vitákhoz, például az Európa jövőjéről szóló konferencia keretében⁽²⁶⁾.

4.5. Az EU-nak azt is tudomásul kell vennie, hogy ha a Tanács folytatja azt az egyre többször alkalmazott gyakorlatot, hogy egy régió kézzelfogható előrehaladása ellenére is visszatartja az ígért jutalmakat, akkor a régió politikusai egyre kevésbé lesznek motiváltak az uniós reformmenetrend végrehajtására, ez pedig azzal a kockázattal jár, hogy még a régió leginkább reformra és konszenzusra törekvő politikai vezetői is elvesznek az EU számára.

5. Sérülékeny társadalmi-gazdasági helyzet

5.1. Az EGSZB üdvözlí továbbá annak a gazdasági és beruházási tervnek⁽²⁷⁾ az elfogadását, amelynek célja a hosszú távú fellendülés ösztönzése, a gazdasági növekedés fellendítése és az európai csatlakozás felé vezető úton való további haladáshoz szükséges reformok támogatása, beleértve a nyugat-balkáni partnerek közelítését az Európai Unió egységes piacához. Célja a régió kihasználatlan gazdasági potenciáljának és a régió belüli gazdasági együttműködésben és kereskedelemben rejlő jelentős lehetőségeknek a kiaknázása.

5.2. Az EGSZB meg van győződve arról, hogy az Európai Bizottság valamennyi lépése nagyon kedvező, és várhatóan lendületet ad a politikának; a valóságban azonban a helyzet még mindig kihívást jelent (az EU bővítési politikájáról szóló legújabb európai bizottsági közlemény és az éves országjelentések jól tükrözik a fennálló problémákat⁽²⁸⁾).

5.3. A Covid19-világjárvány egyértelműen komoly megrázkódtatásokat okozott az áruk és szolgáltatások kereslete és kínálata, a termelés csökkenése, a növekvő munkanélküliség és az egyre növekvő társadalmi szorongások szempontjából. A régió azonban a koronavírus-válság előtt is gazdasági problémákkal küzdött. A 2008-as pénzügyi, gazdasági és társadalmi válság óta az EU-hoz való gazdasági és társadalmi felzárkózás folyamata az egy főre eső GDP tekintetében nagyon lassú

⁽²³⁾ Richter, Solveig és Wunsch, Natasha (2020), *Money, power, glory: the linkages between EU conditionality and state capture in the Western Balkans*, Journal of European Public Policy, 27(1), 41–62. o.

⁽²⁴⁾ COM(2018) 65 final (2018.2.6.).

⁽²⁵⁾ Stratulat és mtsai (2020), idézett mű, 7. o.

⁽²⁶⁾ Stratulat és Lazarević (2019), idézett mű.

⁽²⁷⁾ COM(2020) 641 final (2020.10.6.), *A Nyugat-Balkánra vonatkozó gazdaságélénkítési és beruházási terv*.

⁽²⁸⁾ COM(2020) 660 final [SWD(2020) 350 final] – [SWD(2020) 351 final] – [SWD(2020) 352 final] – [SWD(2020) 353 final] – [SWD(2020) 354 final] – [SWD(2020) 355 final] – [SWD(2020) 356 final] (2020.10.6.) 2020-as közlemény az EU bővítési politikájáról.

vagy nem is beszélhetünk ilyenről. Mivel a nyugat-balkáni állampolgárok nem képesek felgyorsítani a gazdasági fejlődést a strukturális problémák, például az állami és magánberuházások hiánya vagy a gyorsan előregedő népesség korrigálásával, tehetetlenül néznek szembe a jövőbeli kilátástalan nélkülözéssel. A világjárvány tovább súlyosbította ezeket a társadalmi-gazdasági problémákat, és azzal a kockázattal jár, hogy Európa közepén ténylegesen egy alulfejlett enklávén jön létre ⁽²⁹⁾.

5.4. Az EGSZB hangsúlyozza, hogy a fokozott gazdasági együttműködésnek és a régió belüli kereskedelemnek hozzá kell járulnia a tisztességes, biztonságos és minőségi munkahelyek létrehozásához és a társadalmi különbségek csökkentéséhez, és nem szabad tisztességtelen versenyen és társadalmi dömpingen alapulnia. Ebben az értelemben az EU-nak nagyobb pénzügyi és technikai támogatást kell nyújtania a regionális gazdasági térség, illetve a Nyugat-Balkán összeköttetés-fejlesztési programja számára, hogy ösztönözni lehessen a kereskedelem liberalizálását és integrációját a régióban ⁽³⁰⁾, illetve hogy el lehessen kerülni, hogy a térség EU-n kívüli államoktól váljon függővé.

5.5. A nyugat-balkáni partnereknek fontos kihasználatlan gazdasági potenciáljuk és komoly lehetőségük van a régió belüli gazdasági együttműködés és kereskedelem terén. A növekedés, munkahelyteremtés és a jövedelmek utóbbi években tapasztalt növekedése ellenére az országok továbbra is lemaradásban vannak gazdasági struktúrájuk megreformálása és versenyképességük javítása terén. Esetükben még mindig magas a munkanélküliség (különösen a fiatalok körében), jelentős a strukturális munkaerőhiány, állandósult az informális gazdaság, a képzett munkaerő elvándorlása, a nők alacsony munkaerőpiaci részvétele és alacsony az innováció mértéke ⁽³¹⁾. Az EGSZB javasolja, hogy az uniós tagságra vonatkozó feltételek teljesítésének értékelésekor vegyék fontolóra a szociális jogok európai pillérében foglalt elvek alkalmazását ⁽³²⁾.

5.6. Az EGSZB úgy véli, hogy nagyon fontos javítani a régió oktatási és képzési rendszereinek minőségét és szerepét, továbbá elengedhetetlen a munkáltatók és az oktatási intézmények közötti kapcsolatok megerősítése.

5.7. A befektetési környezet továbbra is javarészt változatlan, és jellemző rá a gyenge lábakon álló jogállamiság, az állami támogatási szabályok nem megfelelő érvényesítése, az állandósult szürkegazdaság, a vállalkozások rossz hozzáférése a finanszírozási eszközökhöz, valamint a regionális integráció és konnektivitás alacsony szintje. Az állam gazdasági beavatkozása nem csökken. Az infrastruktúra korszerűsítése valóban fontos, ezért a vonatkozó beruházási projekteket egyedi projektszernakön keresztül, az EU-val közösen megállapított prioritásoknak megfelelően kell kivitelezni.

5.8. Az EGSZB emlékeztet arra, hogy a Nyugat-Balkán rendkívül érzékeny az éghajlatváltozás hatásaira, amelyek károsak az általános egészségi állapotra és a gazdaságra nézve, és sürgős fellépésre van szükség a polgárok, különösen pedig a gyermekek és a fiatalok életminőségének javítása érdekében. Ez egy zöldebb modellre történő méltányos áttérés révén valósulhat meg, szem előtt tartva azt az elvet, hogy senkit sem szabad magára hagyni ⁽³³⁾. A nyugat-balkáni éghajlatváltozással kapcsolatban számos aggasztó tendencia figyelhető meg, ilyen például a szilárd fosszilis tüzelőanyagoktól való nagy függőség. De rengeteg lehetőség is kínálkozik, amelyek például a megújuló energiában és a gazdag biológiai sokféleségben rejlenek. A Nyugat-Balkán zöld megállapodásba történő bevonásának fontosságát és szükségességét nemcsak az indokolja, hogy az éghajlatváltozás nem ismer nemzeti vagy fizikai határokat, hanem az is, hogy a megállapodás fontos az emberek jóléte és egészsége szempontjából, és kézzelfogható hasznot nyújt az EU részéről a nyugat-balkáni polgárok számára ⁽³⁴⁾.

5.9. Az EU-nak meg kell határoznia a nyugat-balkáni partnerek gazdaságát ösztönző kulcsfontosságú ágazatokat, és be kell ruházni ezekben, ideértve a kvv-kat és az agrár-élelmiszeripari ágazatot is. Az EU-nak azt is biztosítania kell, hogy a régióra vonatkozó előírások ne fojtsák el a szóban forgó ágazatok fejlődését olyan intézkedésekkel, amelyek jelenleg túl korlátozóak a Nyugat-Balkán számára. Ehelyett a korlátokat az ezekben az országokban elért eredményeknek megfelelően kell beállítani, és lehetővé kell tenni a növekedés megvalósulását.

⁽²⁹⁾ Bonomi, Matteo és Reljić, Dušan (2017), *The EU and the Western Balkans: so near and yet so far*, Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) Commentary, SWP.

⁽³⁰⁾ Stratulat és mtsai (2019), idézett mű, 113. o., valamint az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye: *A civil társadalom hozzájárulása a Nyugat-Balkán zöld menetrendjéhez és fenntartható fejlődéséhez az uniós csatlakozási folyamat részeként* (saját kezdeményezésű vélemény) (HL C 429., 2020.12.11., 114. o.).

⁽³¹⁾ Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye: *A nyugat-balkáni országok gazdasági és társadalmi kohéziója, illetve európai integrációja – kihívások és prioritások* (HL C 262., 2018.7.25., 15. o.).

⁽³²⁾ Uo.

⁽³³⁾ HL C 429., 2020.12.11., 114. o.

⁽³⁴⁾ Uo.

5.10. Noha az EGSZB üdvözlö az EU által a nyugat-balkáni polgárok és vállalkozások érdekében mozgósított 3,3 milliárd EUR összegű pénzügyi csomagot, biztosítani kell, hogy ezt a pénzt megfelelően eljuttassák a kedvezményezettekhez, és hogy – a kapcsolódó indokolásnak megfelelően – a beruházás előnyeit az emberek valóban ki is használhassák. Az EGSZB úgy véli, hogy a Covid19-válságból való kilábalás keretében támogatni kell a régió gazdasági és társadalmi kohézióját, valamint a zöld politikákat, és a zöld átmenetnek egy átfogó és előremutató helyreállítási terv szerves részét kell képeznie a Nyugat-Balkánon.

5.11. Az EGSZB szerint az, ha a szociális partnerek – többek között a kollektív tárgyalások ösztönzése révén –, valamint más civil szervezetek aktívan részt vesznek a gazdasági, társadalmi és egyéb reformok megtervezésében és végrehajtásában, jelentősen hozzájárulhat a gazdasági és társadalmi konvergencia fokozásához, különösen a Covid19-világjárvány után.

5.12. Üdvözljük, hogy az Európai Bizottság szorgalmazza a pénzeszközök felhasználásának és a reformok végrehajtásának átláthatóságát, de nem egyértelmű, hogy az Európai Bizottság a civil társadalmat a „legfontosabb érdekelt felek” közé sorolja-e. A civil társadalmat sajnos tulajdonképpen alig említik meg az Európai Bizottság Nyugat-Balkánról szóló 2020. évi közleményeiben.

6. Regionális együttműködés

6.1. Az EGSZB szerint a regionális integráció kulcsfontosságú tényező a nyugat-balkáni életszínvonal növelésében.

6.2. A 2019-es poznaí nyugat-balkáni csúcstalálkozó és az Európai Unió és a nyugat-balkáni partnerek közötti 2020. májusi zágrábi csúcstalálkozó egyaránt lehetőséget jelentett a régió vezetőinek, hogy megállapodjanak az ambiciózus zöld és digitális átalakulás és a konnektivitás minden dimenzióra – közlekedésre, energetikára, digitális és emberek közötti kapcsolatokra – kiterjedő fejlesztésének folytatásáról.

6.3. Az EGSZB egyetért azzal, hogy a zöld megállapodás, a gazdasági és beruházási terv, a gazdasági szerkezetátalakítási erőfeszítések, az idegenforgalomba és az energiába történő beruházások, valamint a digitális átalakulás rendkívül fontosak a régió fejlődése és stabilitása szempontjából. Rámutat azonban arra, hogy minőségi és tisztességes munkahelyeket kell biztosítani, amelyek lehetővé teszik a munkavállalók biztonságos munkavégzését, szavatolják a munkavállalók gazdasági és társadalmi biztonságát, és előnyökkel járnak az emberek számára.

6.4. Az EGSZB úgy véli, hogy különös figyelmet kell fordítani a versenyképességre, az inkluzív növekedésre, az életszínvonalra, a fenntartható fejlődésre, az összeköttetésekre és a digitális átállásra a Nyugat-Balkánon. A vállalkozói kapacitás és az innováció szintén nélkülözhetetlen a régió és a helyi gazdaság fellendüléséhez. Ezért az EGSZB azt ajánlja, hogy nagyobb mértékben használják az EU előcsatlakozási alapjait a régióban az induló vállalkozások támogatására, a vállalkozói képzések megkönnyítésére és az intelligens gazdasági stratégiák fejlesztésére, valamint a szükséges infrastruktúrába történő beruházásokra.

6.5. A környezetvédelmi politika területén az EU a fosszilis energiaforrások fokozatos megszüntetésére és azok megújuló energiaforrásokkal való felváltására összpontosít. Ezzel szemben a nyugat-balkáni partnerek, különösen Szerbia, kínai kölcsönöket fogadtak el új hőerőművek építéséhez, amelyek olcsó, nem hatékony szénrel működnek úgy, hogy környezeti hatásvizsgálatok elvégzésére nem került sor⁽³⁵⁾. Ennek eredményeként Belgrád, Szkopje és Szarajevó folyamatosan a világ legszennyezettebb városa címért versenyeznek a hideg téli hónapokban, amikor az energiafogyasztás megnő⁽³⁶⁾. Joggal feltételezhetjük, hogy ha a régiót bevonjuk – akár az Európa jövőjéről szóló konferencia keretében – a zöld átállás alakítását célzó uniós erőfeszítésekbe, akkor elképzelhetetlenek lesznek az ilyen projektek⁽³⁷⁾.

⁽³⁵⁾ Matkovic Puljic, Vlatka; Dave Jones; Charles Moore; Lauri Myllyvirta; Rosa Gierens; Igor Kalaba; Ioana Ciuta; Pippa Gallop és Sonja Risteska (2019), *Chronic coal pollution EU action on the Western Balkans will improve health and economies across Europe*, Brüsszel: Health and Environment Alliance, 18. o.

⁽³⁶⁾ Lásd például: European Western Balkans, *Sarajevo and Belgrade among the most polluted world capitals*, 2020. január 13.; Bateman, Jessica, *The young people fighting the worst smog in Europe*, BBC, 2020. július 2.

⁽³⁷⁾ Stratulat és Lazarević (2019), idézett mű.

6.6. Az EGSZB üdvözlí, hogy a poznaí nyugat-balkáni csúcstalálkozón jóváhagyták a felsőoktatási képzések elismeréséről szóló nyilatkozatot, amely meghatározta a felsőoktatási képzések és a külföldi tanulmányi időszakok automatikus elismerésének modelljét, mindazonáltal szükségesnek tartja az erőfeszítések fokozását a szakmai képzések kölcsönös elismerésének előmozdítása céljából, az integráltabb munkaerőpiac létrehozása és a régió fiataljai számára égetően szükséges esélyek biztosítása érdekében.

6.7. Az EGSZB hangsúlyozza az uniós tagállamok és a nyugat-balkáni partnerek közötti fokozott együttműködés és határokon átnyúló partnerség előmozdításának fontosságát, nemcsak a kormányok szintjén, hanem regionális és helyi szinten, valamint a szervezett civil társadalom szintjén is ⁽³⁸⁾.

7. A civil társadalom kulcsszerepet játszik a csatlakozási és a jogalkotási folyamatban

7.1. A felülvizsgált módszertan kapcsán az EGSZB azt kéri, hogy ismerjék el jobban a szervezett civil társadalom szerepét. Noha az EGSZB üdvözlí azt a tényt, hogy a civil szervezetek finanszírozása még akkor sem csökken, ha az adott ország nem ér el eredményeket, sajnálattal veszi tudomásul, hogy a civil társadalmat nem ismerik el kellően a közleményben ⁽³⁹⁾, különös tekintettel a sajátos nyugat-balkáni politikai, gazdasági és társadalmi összefüggésekre, ahol meg kell erősíteni a civil szervezetek szerepét a demokratikus reformokban.

7.2. Az EGSZB kimondottan támogatja a fejezetalapú megközelítést az új módszertanban, és hangsúlyozza a civil szervezetek szerepének alapvető fontosságát az összes fejezetben, külön hangsúlyt fektetve az „Alapvető jogok”, valamint a „Zöld menetrend és fenntartható összeköttetések” fejezetre.

7.3. A civil társadalmat továbbra is külön értékeli a politikai kritériumok között, a demokrácia négy pillérének egyikeként; azonban – hasonlóan a korábbi jelentésekhez – az értékelés mélysége országoként eltérő, és nincs következetes és szisztematikus utalás az *Iránymutatások a bővítési országokban a civil társadalomnak juttatott uniós támogatáshoz (2014–2020)* című dokumentumra ⁽⁴⁰⁾, holott ez egy részletes nyomonkövetési eszköz. A bővítési országokban a stratégiai koherencia, az egyértelmű nyomonkövetési keret és a szervezett civil társadalom további támogatása iránti politikai elkötelezettség hiányában az EU nem biztosítja a civil szervezetek számára égetően szükséges politikai támogatást, nem is beszélve a nemzeti kormányoknak biztosított egyértelmű útmutatásról ⁽⁴¹⁾.

7.4. Az EGSZB úgy véli, hogy az érdemeken alapuló megközelítés tényszerű értéke nem határozható meg és nem tekinthető teljesnek a civil szervezetek részvételének hiányában és anélkül, hogy objektíven figyelemmel kísérnék azokat a konkrét politikai összefüggéseket, amelyeket a régió minden egyes partnere megtapasztal.

7.5. Az EGSZB támogatja az Európai Bizottság javaslatát, miszerint az uniós finanszírozás végrehajtási mechanizmusainak egyértelmű alapot kell biztosítaniuk a civil tér védelméhez és az azt fenyegető közvetlen veszélyekre való reagáláshoz. Ennek elérése szempontjából kulcsfontosságú lenne a civil ismeretekkel kapcsolatos oktatásba történő beruházás, a támogatóbb környezet, a civil társadalmi infrastruktúra és a közös fellépés. A civil tér szűkülésére hatékony válasz adható azzal, ha az újonnan bevezetett teljesítményelvet a civil társadalmi fellépés támogatására alkalmazzuk. Ahelyett, hogy egyszerűen csak visszavonnák a demokratikus fejlődésükben visszalépő országoknak juttatott forrásokat, az alapokat át lehetne csoportosítani az ország demokratikus visszalépésének kezelését célzó civil társadalmi támogatásként ⁽⁴²⁾.

⁽³⁸⁾ Az ilyen együttműködés néhány jó példája többek között az adriai- és jón-tengeri régióra vonatkozó uniós stratégia (EUSAIR), a Duna régióra vonatkozó uniós stratégia (EUSDR), a CIVINET Slo-Cro-SEE, a Balkáni vidékfejlesztési hálózat (BRDN), a 6 nyugat-balkáni kamara által létrehozott beruházási fórum (WB6 CIF) és a Solidarnost regionális szakszervezeti tanács.

⁽³⁹⁾ COM(2020) 57 final (2020.2.5.), *A csatlakozási folyamat javítása – hiteles uniós perspektíva a Nyugat-Balkán számára*.

⁽⁴⁰⁾ *Iránymutatások a bővítési országokban a civil társadalomnak juttatott uniós támogatáshoz (2014–2020)*.

⁽⁴¹⁾ BCSDN, *Background Analysis of the Enlargement Package 2020: Should Civil Society Be Satisfied with Just Being Acknowledged?* 2020. október.

⁽⁴²⁾ BCSDN, *Feedback on the Consultation of CSOs in the Preparation of IPA III*, 2020. április 22.

7.6. Az uniós intézmények igénybe vehetik a helyi civil társadalmi erőforrásokat, és élhetnek a régióban működő uniós küldöttségek segítségével ahhoz, hogy mozgósítsák a nyugat-balkáni partnerek állampolgárait, lehetőséget adva számukra, hogy csatlakozzanak azokhoz a platformokhoz, ahol az uniós polgárok az Európa jövőjéről szóló konferencia során eszmecserét folytathatnak. A nyugat-balkáni fiataloknak és/vagy átlagembereknek az Európa jövőjéről szóló konferencia uniós szintű polgári rendezvényein való részvétele lényeges befektetést jelentene a régió társadalmi tőkéjébe, ami a nyugat-balkáni térségben bővíthetné az uniós ügyekkel és azok saját országukat érintő relevanciájával kapcsolatos ismereteket. Emellett emberek közötti kapcsolatokat is kiépítene az EU és a régió között, és lehetővé tenné, hogy ezek a jobban informált állampolgárok hatékonyabban ellenőrizhessék politikai elitjüket az uniós integrációs folyamathoz kapcsolódó kérdéseket illetően ⁽⁴³⁾.

Kelt Brüsszelben, 2021. március 24-én.

az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság
elnöke
Christa SCHWENG

⁽⁴³⁾ Stratulat és Lazarević (2020), idézett mű, 7. o.